

תוספת ל"בירור שיטת מהרש"ל" בסוגיית הכשפים

לכבוד העורך,

א. במכתב (הנדפס בחוברת האחרונה¹), דנתי בקצרה בשיטת המהרש"ל בסוגיית הכשפים². מאז כתיבת המכתב מצאתי עוד מציאה חשובה. התשובה הנדפסת בשו"ת מהרש"ל סי' ג – אשר ממנה נראה שהוא הולך בעקבות הרמב"ם בהבנת מהות הכשפים – הובאה כלשונה גם בספרו "ים של שלמה", חולין פרק ח' דין י"ג. אלא ששם ישנם קטעים נוספים בתוך לשון התשובה, שאינם מופיעים בספר השו"ת שלו, ובהם הוא מזכיר גם את דעת החולקים על הרמב"ם, ונראה שאינו נוקט עמדה במחלוקת זו!

לשונו בספר השו"ת (לאחר שהביא את מחלוקת רמב"ם ורמב"ן האם השואל במכשפים עובר בלאו מיוחד, או שהוא רק עובר על מצות "תמים תהיה", כשואל באיצטגנינים):

"והשתא לכאורה נראה, דאפילו סתם חולה אינו אסור לשאול במכשפים וקוסמים, לפי סברת (הרמב"ם) [צ"ל: הרמב"ן], דאין בו אלא איסור בעלמא משום תמים תהיה... ומשום הכי, היכא שהוא חולה, אינו ראוי להחמיר לאסור. אבל מ"מ אומר אני, מאחר דעיקר איסורו לפי שהם הבלים וכזובים ודברי תעתועים ואין בהם ממשות, א"כ מהאי טעמא אין להתיר כלל לשאול במכשפים, משום תמים תהיה, מאחר שאין בהם ממש ורובם הבל, אם לא חולה שיש בו סכנה, דשרי אפילו לדעת הרמב"ם, דפעמים הם מכוונים ומוצאים דברים כנים ונכוחים..."

לעומת זאת, לשונו בספרו "ים של שלמה":

"...מאחר דעיקר איסורו לפי שהם הבלים וכזובים ודברי תעתועים ואין בהם ממשות, כשאלת כלדיים לפי' (הרמב"ן) [צ"ל: הרמב"ם], א"כ מהאי טעמא אין להתיר כלל לשאול במכשפים אפילו לחולה, מאחר שאין בהם ממש ורובם הבל. ואפילו לדעת הרמב"ן דס"ל דשאלת כלדיים, דהיינו איצטגנינות, היא חכמה יתירה ועצומה, ומותר להשמע להן, אלא שלא ישאל אחריהן, משום תמים תהיה עם ה' אלוקיך, ויסמוך על הש"י שהוא יכול לשדד המערכה ולבטלה ע"י תפילה ובקשה ומעשים טובים, כאשר כתב בסו"פ ב"א³, מ"מ הכא גבי כישוף, כולי עלמא

1. אסיא פג-פד, עמ' 220-231.

2. עמ' 226 שם.

3. לכאורה כוונתו: סוף פרק במה אשה (שבת סז:), אבל לפנינו ברמב"ן שם ליתא, אלא בשו"ת הרשב"א המיוחסת לרמב"ן, סי' רפג.

מודים שאינה חכמה, אלא עניין רע הוא שניתן לבני אדם, ואפילו חכמי האומות מודים בזה, ושורפים כל המכשפים, והיינו שהוא דבר רע, להשחית ולחבל, ולהיטיב לא ידעו ברוב העניינים. אם לא חולי שיש בו סכנה, דשרי אפילו לפי דעת הרמב"ם, דפעמים הם מכוונים ומוצאים דברים כנים...

-- הרי, שהוא מזכיר את השיטה שהכישופים אמתיים, ושאיסורם המוחלט נובע מכך שאינם נחשבים חכמה, כי אם כח רע מסטרא אחרא, כמו שסברו חכמי האומות בזמנו, שהכישופים אמתיים, והרגו את המכשפים מטעם זה].

ויש לדעת: ה"ם של שלמה" ו"שו"ת מהרש"ל", שניהם נדפסו לראשונה אחרי פטירתו⁴. אבל מ"מ, ה"ם של שלמה" נערך ע"י מהרש"ל בעצמו, על מנת לפרסמו כספר הוראה לרבים, כפי שמבואר בהקדמתו לספרו על בבא קמא ועל חולין. בתוך הספר, בפרק ח' בחולין שם, הוא מעתיק גם את השאלה המובאת בספר השו"ת, כלשונה: "שאלה: אם חולה מותר לשאול במכשפים...", ועליה הוא כותב שם: "תשובה: כבר קדמוני הקדמונים...". הכל כמעט מילה במילה כפי המובא בספר השו"ת, (מלבד הקטע הנוסף הנ"ל ועוד כמה משפטים). זאת אומרת, שמהרש"ל הביא את הדברים בספרו יש"ש, אחרי שכבר נשלחה אליו השאלה שעליה הוא משיב בספר השו"ת. ולא מסתבר שבטרם שלח את תשובתו, התיישב לכתוב את התשובה בספר יש"ש, ומיד אח"כ חזר בו מכמה דברים, והשמיטם בתשובה ששלח לשואל. (וגם אילו היה עושה זאת, מסתבר שהיה מתקן הדברים גם בתוך ספרו יש"ש). -- מכאן ניתן איפא להסיק, אחת מן השתיים: או שכתב את התשובה בתחילה כפי הנוסח שבספר השו"ת, ושלח אל השואל, וכעבור זמן, כשעסק בכתיבת ספר יש"ש, וכתב בפנים את העתק התשובה שבידו, נמלך והוסיף דברים. [גם אם נניח שמהרש"ל שמר אוסף העתקות מכל תשובותיו, שממנו נדפס ספר השו"ת שלו, מ"מ לא ראה צורך לתקן בתוך אוסף ההעתקות, מכיון שהוא לא בהכרח ייעד את האוסף לפרסום ספר הוראה למעשה, משא"כ ספר יש"ש, כנ"ל⁵]; או שהתשובה המקורית נכתבה כפי הנוסח שבספר יש"ש, ובטעות נשמטו דברים בהעתקת ספר השו"ת; עכ"פ, הנוסח שבספר יש"ש הוא ה"בר-סמכא" ללימוד דעת מהרש"ל.

הָרָאנו עתה לדעת – באופן ברור – שלמהרש"ל ז"ל אין הכרעה אישית במחלוקת רמב"ם ושאר הראשונים אודות הכשפים ודמיהם.

4. **שו"ת מהרש"ל** – בשנת של"ה, ו**יש"ש** – בשנת שע"ו. הוא נפטר בשנת של"ד.

5. וכיצד"ב כתבו הפוסקים: שכשדברי הרא"ש בפסקיו סותרים לתשובותיו, הפסקים הם העיקר להלכה. ראה **יד מלאכי**, כללי הרא"ש, כלל מ"ו.

ב. לגוף הדברים שכתבתי במכתבי הנ"ל, שלדעת מהרש"ל, אפילו לפי הרמב"ם מיעוטם של הכישופים אמתיים, וכבוד העורך שליט"א דחה⁶ – בצדק – שאין ראייה מוכרחת לזה מתוך דברי מהרש"ל; ועוד טען להוכיח ההיפך: שמכך שעיקר איסורם של הכשפים נובע מאפסותם, כמו שכתב מהרש"ל ע"פ הרמב"ם, מבואר שאין ממש בכשפים עצמם, (שאל"כ, מדוע נאסרו הכשפים האמתיים):

מודה אני שזוהי קושיא על דברי שם, אעפ"כ עדיין אני מושך ידי מהם לחלוטין, מפני שמצאתי עוד סימוכין שכך היא דעת מהרש"ל, וגם דעת עוד כמה מגדולי הפוסקים. (יובאו להלן בקיצור בכדי שלא להלאות):

בשו"ת הרמ"א סי' סז, בא הרמ"א ליישב סתירה ברמב"ם בדיני "אוחז את העיניים" (דהיינו המראה לעיני אנשים כאילו שעושה מעשה פלא, אך באמת המעשה אינו קורה במציאות), וכותב שיש שני מיני אחיזת עיניים: אחת – הנעשית בכח כישוף, ואחרת – הנעשית בלא כישוף. (כך גם כותב ר' יהושע הנגיד, מבני בניו של הרמב"ם. מובא בכס"מ ע"ז פ"א הט"ו). הש"ך, יו"ד קעט, יז, כנראה הבין בדעת הרמ"א, שאחיזת העיניים שללא כישוף – נעשית ע"י זריזות ידיים, וכדעתו של הב"ח ביו"ד שם. אבל הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, (אגרות משה, יו"ד ח"ד סי' יג אות א'), דייק מלשונות שו"ת הרמ"א, שגם אחיזת העיניים הזו אינה נעשית בכח פעולות פיזיות, כזריזות ידיים. ולפ"ז צ"ע: אם כל כישוף הוא שקר וכזב, כיצד יתכן הבדל בין אחיזת עיניים ע"י כישוף לאחיזת עיניים ללא כישוף? -- אלא משמע שישנו כח כישוף אמתי, ולפיכך תתכן אחיזת עיניים ע"י כח מיסטי אמתי, ואחיזת עיניים אחרת ע"י הטעיות פסיכולוגיות, וכדומה. וכך באמת ביאר האגרות משה את דברי הרמ"א, בפשיטות.

והנה, המהרש"ל מתווכח עם ביאורו של הרמ"א, כמובא בשו"ת הרמ"א שם, אבל רק משום שאינו מוצא מקור לכך שיש שני מיני אחיזת עיניים. ואינו חולק על העיקרון, שלדעת הרמב"ם ישנו כח כישוף אמתי. וכך גם נקט האגרות משה, שמהרש"ל מסכים לעיקרון זה!

גם מדברי הרמב"ם עצמו, מוצאים אנו סתירה לכלל שכתב בהלכות ע"ז סוף פרק יא, ש"דברים אלו כולן דברי שקר וכזב הן":

בספר מורה נבוכים, חלק ב' פרק ל"ז, מבאר הרמב"ם את מהות ה"קוסם", על פי המדע הפילוסופי המוכר בזמנו, וכותב, ש"קסימה" – היא התחברות עם כחות רוחניים, היכולה לגלות באמת את העתידות הקרובות, אמנם הקוסמים אינם יכולים לקלוע תמיד לכל האמת. יעוי"ש. וכך כתב גם

ב"ספר המצוות", (לאו ל"א), בקיצור, ובעל "ספר החינוך", מצוה תק"י, ביאר את דברי ספר המצוות כפי המפורש במורה נבוכים. יעו"ש.

-- והרי, בכלל "דברים אלו כולן" שהזכיר הרמב"ם באותו פרק בהלכות ע"ז, מוזכרת גם ה"קסימה". א"כ כיצד הוא אומר: "כולן דברי שקר וכזב הן"?!

אלא בהכרח, ש"כולן" – לאו דוקא, אלא רובן – ככולן.

ולכאורה כך גם הבינו הרמ"א ומהרש"ל, ולפיכך פירשו שמיעות מהכשפים אמתי⁷.

אמנם, פירוש זה לכאורה דחוק מאד, שהרי הרמב"ם כותב באריכות, וכופל ומששלש, שכל הכשופים – שקר, וכזב, ותוהו, והבל, ואין בהם ממש, ולא שום חכמה; משמע שאין שום בסיס אמתי לכישופים. [וביותר תמוה, שכל הפוסקים הנ"ל לא הרגישו שום קושי וצורך ליישב דברים אלו].

ואולי ירווח הדבר מעט יותר, אם נפרש, שמה שכתב הרמב"ם שהכל שקר וכזב וכו', כוונתו רק למעשי הכישוף, ולא לעצם כחות הכשפים. כלומר, שאע"פ שישנם במציאות כחות רוחניים של כישוף וכדו', מ"מ אינם ניתנים לשליטה ממשית של האדם, כי לפעמים יפעל כח הכישוף ע"פ מעשה המכשף, ולפעמים לא, ופעולותיו אינן יכולות להוכיח עצמן באופן סדיר. וזה כעין מה שאמרו חז"ל, סנהדרין קא, א, על השדים, שמכזבין לבני אדם השואלים אותם. וממילא ההתעסקות עם כל מעשים אלו אינה אמינה, ולפיכך "אינה דברי חכמה", אלא "תוהו והבל". וההצלחה התדירה שישנה לחלק מהעוסקים בעניינים אלו, נובעת רק מכך שמייפים את מעשיהם ע"י שיטות רמאות והטעיות פסיכולוגיות, הגורמות להמון העם להאמין שהם כל-יכולים⁸. ועדיין צריך עיון בכל זה.

7. וראה עוד: **ספרי מהר"ן חיות** עמ' תכב, [מאמר "תפארת למשה", פרק ד'], שמבאר ג"כ אליבא דרמב"ם, שישנם כחות אמתיים, וישנם הרבה שקריים, (וייסד זאת ע"פ כמה מקורות מדברי רמב"ם).

8. עדיין, כל הדברים הנ"ל נוגדים למבואר **במורה נבוכים**, ח"ג פרק לו, שכל הכישופים הם שקר גמור, (יעו"ש). [והרמ"א ידע היטב את ספר מו"נ, כפי שהעיד על עצמו ב**שו"ת הרמ"א**, סי' ז]. אבל אין מזה קושיא, כי יש לומר, שלדעת הפוסקים הללו, הרמב"ם כתב בספר מו"נ גם דברים שהוא בעצמו סבר שאינם נכונים לגמרי ע"פ חז"ל, משום שבספר זה הוא בא "להשיב את האפיקורס", ולעקור טעויות שהיו מושרשות בלב העם, ולפעמים ראה צורך לדבר בהקצנה יתירה, או להיפך, בכדי שעיקרי הדברים הנוגעים לאמונה יתקבלו על לב הטועים. וכמו שכתב **הריב"ש**, סי' מה: "ואולי לא היתה כוונתו {של הרמב"ם במו"נ}, רק באשר לא יוכל להשיב האנשים ההם לגמרי מן הקצה אל הקצה, ובאר להם עניינים מעטים מן התורה בדרך הנמשכת אל הפילוסופיא". וכע"ז כתב הריטב"א, **בספר הזכרון**, על פ' ויקרא: "ודעתי ברב המורה ז"ל... כי לא מאשר יאמין הוא שהוא עיקר טעם המצוה ההיא, אלא שרצה לתת קצת טעם בהם, עד שאפילו ההמון ידע להשיב בהם את האפיקורוס בדברים שכליים קצת". ונכיוצ"ב מצינו ברמב"ם, הלכות תשובה, פ"ח ה"ח, שהשיג עליו

ויש לציין עוד, מה שכתב ה"מעשה ורוקח"⁹ על הרמב"ם (בסוף פרק יא, שם): "ולענ"ד נראה, כוונת רבינו אינה אלא כלפי שהם מצד הסטרא אחרא, וזהו ה"שקר והכזב" שיש בהן, שאינן מצד הסטרא דקדושה כלל, חלילה. ונקט נמי האי לישנא, להרחיק המין האנושי מאלו העניינים לגמרי, כמ"ש אחר זה. ועם כל זה, אנכי הרואה, שאין די-באר ללשון רבינו שבספר המצוות". (יעו"ש).

ועוד מצינו בשו"ת רדב"ז, סוף סימן אלף תרצ"ה: "...ואפילו מדבריו { של הרמב"ם } נראה שיש בזה מעשה חרטומיים, אלא שמתחבר אליו קלות התנועה בידיים. וכי יעלה על הדעת שמה שעשו החרטומים לפני פרעה היה קלות התנועה בידיים? ! אין הדעת סובלתו! אלא שהיו עושים מעשה כישוף ע"י שדים. ומעשה שדים וכשפים, מפורסם אצל רז"ל, גם אצל ההמון".

נמצאו איפא, כמה מקורות, לפרש שגם הרמב"ם מודה במציאות איזשהו כח כישוף אמתי – אם כי הדברים קשים – ויש סימוכין לכך שגם מהרש"ל סבר כך.

וכל זאת – בנוגע להבנת הרמב"ם לבדו, אבל להלכה, אין המהרש"ל מכריע במחלוקתו עם שאר הראשונים, כאמור לעיל.

ביקרא דאורייתא

הרב אהרן לינדנפלד

הראב"ד ע"פ גמרא מפורשת, והמגדל עוז והכסף משנה טרחו להסב משמעות לשון הרמב"ם לכוונה אחרת, בכדי ליישבו, אע"פ שבמורה נבוכים, ח"ב פכ"ז, כתב הרמב"ם במפורש כפי מה שהבין הראב"ד בלשונו שביד החזקה. וכתב על כך הרב אברהם וינפלד ז"ל, בשו"ת לב אברהם, סי' קכד, שאולי המגד"ע והכסף"מ סברו כנ"ל, שה"מורה נבוכים" נכתב דוקא בשביל ה"נבוכים", ולא כל הנאמר בו נועד להביע דעה תורנית צרופה. וראה עוד בעניין זה, בהקדמת הרב קלמן כהנא לספר הזכרון הנ"ל, מהד' מוסד הרב קוק. 9. לר' מסעוד חי רוקח ז"ל, מלפני כ-250 שנה.